

Тетяна ЛИТВИНОВА

ПАПЕРИ РОДИНИ ПОЛЕТИК В АРХІВОСХОВИЩАХ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

Представляти родину Полетик тим, хто цікавиться історією України XVIII – XIX ст., немає жодної потреби. Іван Андрійович Полетика¹ відомий як талановитий лікар другої половини XVIII ст., один з перших вітчизняних докторів медицини, який протягом двох років обіймав професорську кафедру в Академії м. Кіля (Німеччина), першим з українців очолив Петербурзький головний сухопутний госпіталь, Петро Іванович² – як визначний дипломат першої третини XIX ст., кавалер орденів Св. Анни I ступеня, Олександра Невського, Св. Володимира 2 ступеня, Білого та Чорного орла, Андрія Первозванного, сенатор, член Державної Ради, а також “Императорского человеколюбивого общества”, літературного угруповання “Арзамас”, Михайло Іванович – як секретар імператриці Марії Федорівни. Серед членів цієї родини були численні предводителі дворянства та громадські діячі, які відігравали помітну роль у суспільному житті не лише Лівобережної України. Але, без сумніву, найбільш відомими серед них є Г. А. Полетика та його син В. Г. Полетика, без згадки про яких не обходяться навіть шкільні підручники з історії України, політології тощо. Проте, незважаючи на досить пильну увагу до цих персон, автори, як правило, обмежуються стереотипною інформацією і майже не змінюють оціночних характеристик та не усувають фактографічних неточностей, які утвердилися в історіографії ще в XIX – на початку XX ст. і “перекочують” з книжки в книжку.

Недостатню вивченість біографії Григорія Андрійовича Полетика засвідчує хоча б те, що дослідники часто плутають його з двоюрідним братом, дипломатом Іваном Григоровичем, приписуючи факти життя одного іншому³. Наукова й довідкова література не подає навіть точної дати народження Григорія Андрійовича. Згідно з “Украинской советской энциклопедией” він народився у 1725 р.⁴, “Советская историческая энциклопедия” подає 1723 або 1725 рр.⁵, “Енциклопедія українознавства” називає 1724 р.⁶, В. Л. Модзалевський – 1723–1725 рр.⁷ Слідом за ним ці ж дати повторював Є. Д. Онацький⁸. О. М. Лазаревський датою народження Г. А. Полетика вважав 1725 р.⁹ Ю. І. Масанов називає 1723 р.¹⁰ Подібні розбіжності зустрічаються і в сучасних науково-популярних та довідкових виданнях¹¹, які не лише повторюють уже усталені помилки, але й тиражують нові.

Ще менше уваги приділено подробицям життя та діяльності Василя Григоровича Полетика. Його першим біографом можна по праву вважати В. П. Горленка, який у 1893 р. представив читачам “Киевской старины” відомості про “выдающихся лиц тогдашнего общества” – В. І. Чарниша, А. І. Чепу, В. Г. Полетику. Але, як зазначав сам історик, йому не вдалося зробити навіть побіжного начерку “этой замечательной личности, так как для биографии В. Г. Полетика, труда заманчивого и требуемого его благородной памятью, ... не найдено еще достаточно материалов”¹². Стислий нарис подав В. Л. Модзалевський в “Русском биографическом словаре” та в “Малороссийском родословнике”¹³. Ці біографічні ескізи надалі використовувалися без будь-яких суттєвих уточнень і доповнень.

Такий дефіцит дослідницьких спостережень можна пояснити не лише прагматичним використанням уже відомої інформації, неможливістю або ж небажанням зануритися в копітку архівну роботу, але й браком оглядів фамільних фондів, колекцій, зібрань, які допомогли б зорієнтуватися та здійснити початковий пошук джерел. Це стосується сповна фамільних архівів старшини, шляхти, дворянства Лівобережної України¹⁴, хоча документи особового походження мають право вважатись однією з найцікавіших груп історичних джерел, оскільки, розкриваючи перед дослідниками складні перипетії долі людей, вони суттєво доповнюють писемні джерела офіційного характеру¹⁵. А, з огляду на сучасні підходи до вивчення соціальної історії, саме ця група джерел набуває зовсім іншого, дуже важливого значення¹⁶. Такі “ненадійні”, “суб’єктивні” джерела, як щоденники, листи, мемуари, автобіографічні матеріали, продукт творчої діяльності індивіда, до якої можна віднести фактично все, що відклалось у фамільних архівах і відбиває емоційно-психологічний та інтелектуальний світ, самосвідомість та індивідуальний життєвий досвід, вийшли на перший план саме завдяки своїй суб’єктивності. Як зазначила російська дослідниця Л. П. Репіна, звертаючись на теоретичному рівні до такого напрямку соціальної історії, як “персональна історія”, “в так называемых эго-документах (источниках личного происхождения) личность предстает перед нами не изолированной, а взаимодействующей с другими личностями, со своей средой, со всем окружающим миром в самых разных его проявлениях. И без анализа этого взаимодействия невозможна никакая “персональная история”, главным предметом исследования которой является “история одной жизни” не только во всей ее уникальности, но и в достижимой полноте”¹⁷.

В “історіографічний долі” Г. А. Полетики можна виокремити два основні блоки – Уложена Комісія 1767–1774 рр. та “Історія Русів”, з якими передусім пов’язаний інтерес до представників цього роду. Видання О. Боденським “Історії Русів”, яка на початку ХІХ ст. поширювалася в багатьох списках, з передмовою, де “известный ученостию и знатностию Депутат Шляхетства Малороссийскаго, господин Полетика”¹⁸ віднесений разом з Г. Кониським до тих “отличных умов”, які можуть служити гарантією достовірності цієї пам’ятки, з новою силою збуджує увагу як до опублікованого твору, так і до Григорія Андрійовича та його рукописної спадщини, що збиралася протягом багатьох десятиліть і яку вже після смерті батька ретельно поповнював Василь Григорович. Згідно із заповітом останнього вся бібліотека, “состоящая из рукописных и печатных книг, тако ж и все записки, письма и известия подлинныя и копии, касающияся до ученых дел и Истории, покойным отцем моим ...собранныя и одному из сынов его отказанныя, а мною после него умноженныя”, перейшли до старшого сина, Григорія Васильовича, оскільки той “и после получения во время учения в Московском Университете нарочитых успехов в науках и соединенных с ними ученых степеней оказывает и теперь большую к ним охоту и особливую способность полезнаго употребления своих в оных познаний”¹⁹. Після смерті Григорія Васильовича в 1846 р. колекція перейшла до його брата, Василя Васильовича.

Інтерес до полетикінського зібрання, насамперед – до його історичної частини, виник ще в сучасників. Порадами Григорія Андрійовича та списками

історичних творів з його бібліотеки користувалися М. М. Щербатов, Г. Ф. Міллер, А. Л. Шльоцер та інші²⁰. Історичні документи, надані В. Г. Полетиною, копіював А. І. Чапа.

Уже на початку XIX ст. бажання придбати папери Полетик виявив відомий колекціонер М. П. Румянцев, скориставшись для цього посередництвом двоюрідного брата власника, Петра Івановича, підтвердженням чого є листування, опубліковане О. М. Лазаревським²¹. Але Василь Григорович погодився лише зробити реєстр рукописів і надати можливість для копіювання, пояснюючи свою позицію прагненням залишити всю бібліотеку в спадщину дітям²².

О. Бодянський, який, на думку О. Оглоблина, продовжував і після публікації “Історії Русів” шукати оригінал рукопису²³, вів жваве листування з братами Михайлом та Олександром Ханенками з приводу списку цієї пам’ятки, що знаходився у Якова Павловича Полетики, онука Григорія Андрійовича. Разом з тим О. Бодянський хотів бути “разбирателем и обнародователем” рукописної спадщини Полетик – “драгоценной старины нашей”²⁴.

Папери і частину бібліотеки Полетик прагнув придбати М. П. Погодін, про що вів листування із сином В. Г. Полетики, Василем Васильовичем²⁵, який виявляв більший інтерес до книг “новейших авторов”²⁶. Невідомо, що стало причиною порушення попередньої домовленості між ними, можливо – прохання М. І. Ханенка в ім’я любові до рідного краю і його історії не продавати рукописи М. П. Погодіну, яким “водят не те чувства: самолюбие или желание выработать на чужой щет копейку”. М. І. Ханенко ставився до рукописів Полетик як до рідкісної коштовності і писав до Василя Васильовича: “Умоляю вас всем святым вашей родины, не давать никому и ничего кроме летописи Величка для Киевского археографического общества, которому она нужна и принесет пользу общую”²⁷. У будь-якому разі, в травні 1851 р. В. В. Полетика повідомив М. П. Погодіна про продаж “рукописей и прочего” голові Київської археографічної комісії М. О. Судієнку²⁸. Купівля була здійснена за посередництва М. І. Ханенка і обійшлась у 2 тис. рублів. Серед рукописів, придбаних М. О. Судієнком, були “Літопис Величка”, “Літопис Грабянки” (що видно з передмови до видання цього літопису²⁹), “Накази” депутатам в Катерининську комісію 1767–1774 рр., видані згодом “Киевской стариной”³⁰, папери, на основі яких було укладено два томи “Материалов для отечественной истории”, оприлюднених у 1853–1855 рр.³¹

Ще самими Полетиками³², а згодом В. Горленком було відзначено, що під час пожежі 1771 р. на Василівському острові в Петербурзі “погибло... множество не вознаграждаемых драгоценностей из собранной Г. А. Полетикой библиотеки”³³. І, як писав В. Г. Полетика, “некоторая только часть, изторгнутых из пламени уцелела”³⁴. Друга бібліотека, зібрана зусиллями Г. А. та В. Г. Полетик і доповнена дітьми останнього, Григорієм, Василем, Марією, частково була продана М. О. Судієнку, а частково, на думку В. П. Горленка, розкрадена після смерті В. В. Полетики³⁵. Важко визначити, наскільки точною є інформація про крадіжку, але відомо, що наприкінці XIX ст. бібліотека Полетик, точніше – її фрагмент, знаходилась у Івана Михайловича Полетики, власника с. Коровинці³⁶. Імовірно, саме в нього або його найближчих нащадків В. Горленко придбав кілька сот книг, переданих ним

пізніше до Київської публічної бібліотеки (переважно періодичні видання), а В. В. Тарновський – фамільні портрети та рештки сімейного архіву³⁷. Таким чином, книжкове та рукописне зібрання виявилось розпорошеним по численних архівосховищах України та Росії, що значно ускладнює пошук і створення цілісної картини потенційної джерельної бази досліджень родини Полетик. Можливо, тому і в джерелознавчих, і в історичних студіях архівні полетикінські папери майже не використовуються науковцями, які здебільшого вдаються до згадок лише опублікованих матеріалів³⁸. Водночас, це унікальне родинне зібрання потребує уваги не лише для дослідження історії конкретної родини, а й для продовження розпочатих, зокрема Г. В. Папакіним, теоретичних розробок феномена фамільних архівів.

Перш ніж безпосередньо перейти до розгляду саме архівної складової паперів Полетик, варто ще раз звернути увагу на існуючий в історіографії стереотип щодо мотивів пошуку старшиною, дворянством Лівобережної України історичних матеріалів та підкреслити, що збирання рукописів і стародруків було для Г. А. Полетики не стихійним процесом, викликаним суто прагматичними міркуваннями, а усвідомленим колекціонуванням, яке переросло в пристрасть, фактично – у професійний інтерес. Василь Григорович, який з величезним пієтетом ставився до батька і виховувався в повазі до знань, до історії батьківщини, не лише виконував заповіт, а так само з любов'ю і захопленням продовжував поповнення фамільного зібрання. Наявність власноручних описів книг та рукописів, з певною рубрикацією, є красномовним підтвердженням фахового підходу до справи. І хоча ще М. П. Василенко вважав за необхідне починати “малороссийскую историографию” саме з Г. А. Полетики, він же підкреслив, що Григорій Андрійович “прямо или косвенно содействовал пробуждению в малорусской интеллигенции того стремления к самосознанию, которое выразилось в изучении прошлого и настоящего малорусского народа”³⁹. Стійкий інтерес малоросійського освіченого суспільства до історії вже в другій половині XVIII ст. підтверджується й дослідженнями сучасних фахівців⁴⁰.

Безсумнівно, для вивчення фамільних паперів Полетик першочергове значення має рукописне зібрання Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського (далі – ЧІМ). Але навіть довідкові видання не дають точного уявлення про обсяги і зміст полетикінського архіву, який зберігається в музеї. Так, у “Справочнике научного работника” кількість справ фонду Полетик визначено до 950-ти⁴¹. Проте лише за моїми приблизними підрахунками частина полетикінських паперів, об'єднана в “Архівні матеріали фамільного фонду Чернігівських поміщиків Полетик, про службу, освіту, подорожні, купчі та інше” (інв. № Ал-502) і виділена укладачем каталога музейної колекції В. В. Тарновського Б. Д. Грінченком у рубрику “Бумаги Полетик 1653–1882”, налічує 2295 одиниць зберігання.

Друга частина паперів, яка відноситься до історії Малоросії і зібрана переважно Г. А. та В. Г. Полетиками, не відклалась як цілісний масив і розміщена в історичній частині рукописної колекції В. В. Тарновського за хронологічним принципом з вказівкою про приналежність до архіву Полетик⁴². Ці матеріали налічують 59 позицій і представлені переважно актовими джерелами за 1659–1783 рр., які підтверджують, що історичні та історико-правові інтереси Г. А. Полетики значно виходили за межі

шляхетського стану, як це прийнято вважати. Грамоти, укази, маніфести короля Яна Казимира, Петра I, Анни Іоаннівни, Єлизавети Петрівни, Катерини II, Сенату, Малоросійської колегії, ГВК, гетьманські універсали стосуються прав і статусу міст, зокрема Стародуба, Кременчука, запорозьких козаків, старшини і чинів, регулювання відносин між різними категоріями суспільства Гетьманщини, повідомляють про вступ на престол тієї чи іншої особи. До цього ж блоку полетикінського архіву відносяться листи Петра I до Ф. Апраксина, Г. Головкина до І. Скоропадського, які пов'язані з подіями Північної війни, переходом І. Мазепи на бік шведського короля, обранням нового гетьмана, висилкою до Москви, а згодом до Сибіру мазепинців Чуйкевича, Максимовича, Зеленського, Покотила, Гамалії, Гречаного та їхніх сімей. Ці матеріали дають можливість досліджувати інтелектуальні, духовні запити, процес формування історичної свідомості української старшини, дворянства, що потребує спеціальної уваги і зусиль фахівців.

Фамільні папери, які охоплюють 1653–1882 рр., активно використовували О. М. Лазаревський, В. Л. Модзалевський, Б. Д. Грінченко, Є. Д. Онацький. І якщо результати роботи двох перших істориків добре відомі читачам “Киевской старины” та “Малороссийского родословника”, то розвідки останнього залишаються практично поза увагою дослідників⁴³.

У 1916 р. Є. Д. Онацький працював у архівах Глухова, Чернігова, причому в музеї ім. В. В. Тарновського розбирав лише папери Полетик⁴⁴, до яких він поставився досить уважно. Це дало йому можливість висловити спостереження відносно недостатньо старанного перегляду і використання для публікації О. М. Лазаревським приватного листування Г. А. Полетики, внести ряд уточнень щодо складу родини і вказати на помилки, допущені В. Л. Модзалевським у четвертому томі “Малороссийского родословника”.

Першим результатом архівної роботи Є. Д. Онацького була стаття “Походження Полетик”, вміщена в журналі “Україна” в 1917 р. Виявлений у фамільному архіві лист М. П. Кондоїді, близького друга Г. А. Полетики, став причиною появи статті “Ще про автора “Історії Русів”⁴⁵, яка дала поштовх подальшій дискусії відносно авторства цього загадкового твору⁴⁶.

Фамільний архів з фондів ЧММ можна умовно поділити на п'ять основних груп, лише перша з яких виділена в каталозі колекції В. В. Тарновського в окрему рубрику “Письма” і налічує 434 одиниці. Листування охоплює другу половину XVIII – середину XIX ст., і лише один лист виходить за ці межі та відноситься до 1872 р. Частина листів (132) була опублікована О. М. Лазаревським в “Частной переписке Григория Андреевича Полетики (1750–1784)”⁴⁷, хоча принцип відбору епістолярію взяв під сумнів ще Є. Д. Онацький⁴⁸. Чомусь не були оприлюднені цікаві та інформативні листи Г. А. Полетики і його адресатів – П. Румянцева, І. Миклашевського, М. Кондоїді, Г. Кониського, П. та А. Милорадовичів, Ф. Бартоша та інших. Не опублікував О. Лазаревський і листування дружини Григорія Андрійовича, Олени Іванівни, окрім одного з чотирьох листів до неї брата, М. І. Гамалії. Три листи О. І. Полетики та шістьнадцять до неї, насамперед від управителя маєтків Ф. Бартоша (9 одиниць), є досить показовими з точки зору господарювання жінки під час тривалої відсутності чоловіка, особливо якщо врахувати, що відносно другої половини XVIII ст. таких фрагментів залишилося не так уже й багато.

Із 16-ти епістол В. Г. Полетики та 13-ти до нього О. М. Лазаревським опубліковано лише лист до М. Кондоїді, в якому сповіщалося про смерть батька, Григорія Андрійовича⁴⁹, та лист І. Ф. Тимковського за 1810 р.⁵⁰ У листах В. Г. Полетики переважно чітко визначений адресат – брати Павло та Андрій, син Григорій, імператриця Марія Федорівна (цікаво, що лист написано італійською мовою), управитель маєтків Г. Верещака та інші, але є й такі, на яких прізвище не позначено. Серед них варте уваги звернення В. Г. Полетики від 25 лютого 1809 р. до маршала дворянства Полтавської губернії В. І. Чарниша, з яким підтримувалося давнє службове та дружнє листування. Це свідчить про ставлення першого до виконання громадських справ, дає можливість точно визначити час написання найбільш відомого з його творів – “Записки о начале, происхождении и достоинстве Малороссийского дворянства” – 1809 р., з приводу чого в історіографії існували певні розбіжності⁵¹. Значний інтерес представляє листування Василя Григоровича з дітьми, а також між ними. Особливо слід відзначити цілісний комплекс листів за 1815–1845 рр. Григорія Васильовича до своєї сестри Марії (89 одиниць), який може стати у пригоді дослідникам жіночої, сімейної та гендерної історії України. Його ж зворушливий лист до брата Василя, написаний 1 серпня 1845 р. з Петербургу, тобто відразу після отримання звістки про смерть їхнього батька, додає суттєвих нюансів до непересічного образу В. Г. Полетики.

Принцип відбору упорядником архіву джерел для даної рубрики та виділення лише її залишається не зовсім зрозумілим, оскільки і серед інших матеріалів міститься багато листів, також пов’язаних зі службовою, господарською діяльністю, родинними, дружніми стосунками. Зрозуміло, Б. Грінченко не міг дотримуватися чітких принципів внутрішньовидової класифікації, тим більше, що і в сучасній джерелознавчій літературі відсутнє стійке, загальноприйняте групування епістолярних джерел, що пояснюється складністю вибору одиниці класифікації через поліфункціональність, багатостаровість не лише якогось комплексу листів, а й кожної окремої пам’ятки, яка може являти суміш різних епістолярних жанрів, з притаманною їм тематикою, функціями, стилістичними та структурними особливостями⁵². З цієї причини на наявність найбільш показових епістол, не віднесених упорядником до даної рубрики, звертатимемо увагу при характеристиці інших, виділених нами, груп джерел.

До другої групи можна віднести матеріали, пов’язані зі службою, освітою, доказами шляхетського походження роду та прав на дворянство, духовні заповіти Андрія Павловича, його синів Степана, Григорія, а також Василя Григоровича. Ця група порівняно невелика (налічує лише 122 документи), але надзвичайно інформативна для дослідників біографій Полетик. Тут містяться формулярні списки Василя Григоровича за 1812, 1823, 1825 рр., атестати про освіту, звільнення від служби, копії указів про пожалування членам роду чинів, грамоти про нагородження орденами тощо. Сюди ж відносяться чернетки, писарські копії (з виправленнями і доповненнями рукою В. Г. Полетики) промов, виголошених ним на дворянських зібраннях, при заснуванні та відкритті богоугодних закладів. Частина з них ще не введена до наукового обігу і не враховується дослідниками суспільної думки⁵³. Серед цих паперів знаходиться також листу-

вання, яке дозволяє уточнити рік народження Василя Григоровича – 1765, час перебування на тій чи іншій посаді, дає можливість розширити уявлення про його службову, громадську, благодійницьку діяльність. Це, зокрема, листи до В. І. Чарниша, малоросійського генерал-губернатора О. Б. Куракіна, В. О. Репніної⁵⁴. До епістолярного жанру можна віднести також своєрідні моральні настанови Полтавському та Чернігівському дворянським зібранням, написані семидесятирічним В. Г. Полетикою, який уже не міг бути присутнім на цих корпоративних засіданнях⁵⁵.

Третя група налічує 513 документів і включає папери, що підтверджують майнові права Полетик, пов'язані з управлінням маєтностями в різних губерніях, горілчаними заводами, господарськими заняттями, і охоплюють досить тривалий період – 30-ті рр. XVII ст. – 70-ті рр. XIX ст. Це різні за видовими ознаками матеріали – гетьманські універсали, жалувані грамоти, купчі записи, боргові розписки, акти про поділ майна, описи земель, майна, списки залежних селян, розпорядження управителям, різні настанови та інше. Особливий інтерес вони представляють для дослідників соціальної, економічної історії. Серед цих паперів у рубриці “Бумаги Полетик, касающиеся хозяйства и пр., не отнесенныя ни к какому из их имений” вирізняється написана Г. А. Полетикою 9 грудня 1773 р. цікава настанова під назвою “Должности дворовых людей”, що чітко, детально регламентує роботу хатньої прислуги, багато додає до характеристики поглядів її автора⁵⁶. Тут же міститься лист В. Г. Полетики до Вільного економічного товариства, який дозволяє точно встановити авторство та час створення ним невідомого широкому колу “Описания г. Ромна и его повета” – 1807 р.⁵⁷

У четверту, найчисельнішу групу (1086 одиниць) можна об'єднати матеріали по судових процесах Полетик за маєтки. Це різні за видовими ознаками документи, переважна більшість яких відноситься до часів Гетьманщини. На жаль, розмаїта актова документація в жанрово-стилістичному аспекті й досі не досліджена⁵⁸, що ускладнює роботу з цією групою джерел. Обсяг справ вражає, але це й не дивно, і пояснюється дбайливим ставленням Полетик до документів.

Варто зауважити, що складна, заплутана, невпорядкована судова система Лівобережної України XVIII – початку XIX ст., зловживання посадовців, Генеральної Військової Канцелярії, некомпетентність Сенату як вищої апеляційної інстанції в українських проблемах призводила до багаторічних процесів, передусім за маєтки, внаслідок чого в різних фамільних фондах української старшини, дворянства відклалися численні документи, пов'язані із судовою тяганою, оскільки успішне ведення справ вимагало збереження всієї необхідної документації, а також знання законів, що в правовій ситуації Гетьманщини, без сумніву, було пов'язано з апеляцією до історії. Тому інтерес, зокрема Г. А. Полетики, до колекціонування старовинних книг, рукописів обумовлений не лише суто інтелектуальними, просвітительськими устремліннями, а й практичними потребами, які, ймовірно, справили значний вплив на формування насамперед правової, політичної, історичної свідомості. Наприклад, добре відоме негативне ставлення Г. А. Полетики до інституту гетьманства могло бути наслідком його власних спостережень над зловживанням владою з боку К. Розумовського.

Як відомо, Г. А. Полетика, перебуваючи на службі у Петербурзі протягом 27-ми років, ще з 1748 р. за дорученням батька вів судові справи від

імені родини та всіх зацікавлених. Григорій Андрійович був змушений неодноразово наражатися на порушення малоросійських законів, приниження його шляхетської гідності. Суть свого конфлікту з К. Розумовським Г. Полетика виклав у скарзі, поданій на ім'я імператриці в 1760 р., в якій не без гіркоти та сарказму нарікав, що гетьман не тільки нехтує своїми обов'язками, а й дозволяє “разсердясь” кричати та погрожувати: “Я тебя велю в шею вытолкать”.

Наступний, хоча й закреслений у чернетці абзац дуже показовий для визначення напрямку думки майбутнього захисника прав Гетьманщини: “Он же гетман в призрении высочайших Вашего Императорского Величества указов и прав обругал меня безвинно и напрасно, не взирая на то, что я ... имею всемилоостивейше пожалованный чин штаб-офицера и в его гетманской команде не состою, по малороссийским же правам – тем менее он гетман имел резону таким безчестным образом со мною поступить, что по ним самый последний шляхтич в чести своей самому большому равным почитается”. Цікаво також, що свої особисті справи Г. А. Полетика переносив у площину суспільних відносин, вказуючи на зловживання гетьманів, які привласнили собі “власть недозволенную малороссийскими правами, чтоб раздавать деревни”, відбирали пожалувані села, чим “многия честныя фамилии привели в нищету и разоренье ... оныя же отнятыя деревни утверждали либо за собою, либо награждали ими сродственников, любимцев и слуг своих без всякого согласия с старшиною”⁵⁹. Показово, що подібні думки щодо інституту гетьманства висловлювали й інші, зокрема А. Чапа, якого традиційно відносять до кола українських патріотів, в листах до В. Г. Анастасовича⁶⁰.

Незавершені судові процеси протягом десятиліть продовжував Василь Григорович. Зокрема, залишившись після смерті батьків у 20 років главою сім'ї, він був змушений захищати інтереси своїх малолітніх братів та сестер, насамперед від зазіхань з боку родичів по материнській лінії. Уже в 1786 р. йому довелося розпочати тяжбу з рідним дядьком М. Гамалією, який намагався відібрати маєтки в селах Юдинов та Чехов, що дісталися дітям у спадщину. Василь Григорович вів цю справу від імені всіх братів і тільки в 1794 р. йому вдалося її завершити⁶¹. Процес, розпочатий ще дідом, Андрієм Павловичем, із графом Г. І. Головкиним, був доведений до кінця В. Г. Полетикою тільки на початку ХІХ ст.

На основі полетикінських судових паперів можна було б написати не один детектив і, безумовно, досліджувати особливості правової ситуації, судочинства не лише в Гетьманщині, а й у Російській імперії загалом. Але, здається, матеріали даної групи найбільш активно опрацьовував лише Є. Д. Онацький. Значна частина виписок, незавершених статей історика, що зберігаються в ІР НБУВ, присвячена вивченню судових процесів за села Аксютинці та Коровинці, які велися десятиліттями. І якщо дослідження “аксютинської справи” вилилося в друковану статтю⁶², то “коровинської” – так і залишилось у чернетках⁶³. Частина документів по справах Полетик з прокурором Малоросійської колегії О. Семеновим, генеральним суддею Я. Горленком, з М. І. Гамалією, з Полуботками стала основою статті “Сторінка з історії Генерального суду та прокуратури на Україні в другій половині ХVІІІ ст.”⁶⁴, яка, без сумніву, є прикладом найбільш широкого і ґрунтовного використання архівних матеріалів по судових процесах Полетик. Та

історик не міг охопити усього масиву документів цієї групи, тим більше, що на заваді стали революційні події 1917–1918 рр. та подальша еміграція. Поза увагою залишилися досить інформативні джерела, особливо для вивчення внутрішньосімейних правових стосунків, майнових, господарських спорів, відносин, які виникали між старшиною, шляхтою, духовенством, а також між елітою та козацтвом, залежним селянством, міщанством.

Виокремлена нами п'ята група, яка налічує 140 документів, представлена різноманітними за видовими, жанровими, змістовими параметрами матеріалами. Це, зокрема, виписки історичного характеру, зроблені Г. А. та В. Г. Полетиками, реєстри книг та рукописів полетикінської бібліотеки, копії грамот Олексія Михайловича, Петра I, договірних статей Б. Хмельницького, І. Мазепи, “Решительных пунктов” Д. Апостола, уривки копій чолобитних П. Полуботка Петру I, копія Маніфесту Т. Костюка до народу 1794 р. у перекладі російською мовою, “Экстракт прав, преимуществ и вольностей шляхетства королевства Польскаго и Великаго княжества Литовскаго”, офіційні документи, серед яких “Отказ Гр. Андр. Полетики от опекуинства над детьми Ник. Гамалеи”, що свідчить не лише про особисті якості, але й про високу юридичну кваліфікацію автора⁶⁵. Лист-представлення цивільного губернатора Полтавської губернії О. Ф. Козачинського до Вільного Економічного Товариства (ВЕТ) про справи з укладанням описів повітів для створення повного господарчого опису губернії містить, окрім іншої інформації, і характеристику ставлення дворянства Полтавщини до цієї громадської справи, яка велася на замовлення ВЕТ. Серед авторів повітових описів (М. Милорадович, І. Горленко, Ф. Ракович, П. Стороженко, М. Щербак, В. Базилевич та інші) О. Ф. Козачковський просив нагородити і “принять в особенное внимание... труды роменского поветового маршала Полетики и сочинившего за повет Гадяцкий описание отставного майора Станиславского, которые занимались тем с большим старанием и коих сочинение послужило для некоторых примером”⁶⁶.

При порівнянні фамільного архіву Полетик із Чернігівського історичного музею з іншими фамільними зібраннями лівобережної старшини, дворянства, що зберігаються, зокрема, у ЦДІАК України, впадає в око, що за наповненістю різноманітними матеріалами, інформативністю, хронологічним охопленням, попри всі втрати полетикінського рукописного надбання, дана колекція є однією з найкращих і представляє широкі можливості для дослідження будь-яких аспектів ще так мало вивченої історії Лівобережжя XVIII–XIX ст.

Досить значний за обсягом масив паперів Полетик зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Проте, тут вони не відклались у вигляді цілісного комплексу, “розкидані” по різних фондах, що, з одного боку, ускладнює пошук, з другого, – дає можливість перевірити дослідницьку інтуїцію і вселяє сподівання на приємні несподівані “відкриття”, що так тішать дослідників*.

Найбільш доступними для опрацювання в евристичному плані, безумовно, є досить об'ємні збірки, що відносяться до першого фонду. Одна з них, “Фамильные документы Полетик”, з колекції О. Лазаревського, обсягом 360 аркушів, містить 178 не зброшурованих оригіналів та копій різних за родо-видовими ознаками пам'яток за 1738–1864 рр.⁶⁷ Більшість матеріалів (90 одиниць) – приватне листування Полетик, насамперед Василя

Григоровича, серед кореспондентів якого – О. Б. Куракін, Я. І. Лобанов-Ростовський, М. Г. Рєпнін, Д. П. Трощинський, О. П. Бутович, І. Халанський, В. В. Капніст, П. П. Білецький-Носенко, імператриця Марія Федорівна та багато інших. Це листування не введено до наукового обігу і фактично не використовується дослідниками⁶⁸, хоча добре зрозуміло, що не лише для створення наукової біографії, за В. Горленком, “замечательной личности” В. Г. Полетики, а й розуміння епохи, функціонування дворянства як привілейованої спільноти, процесу “вписування” в російську імперську систему і водночас збереження власної етнічної, регіональної ідентичності ці джерела представляють надзвичайну цінність.

Крім приватного та ділового листування, збірка містить формулярні списки В. Г. та А. Г. Полетик, оригінал грамоти про присвоєння чинів капітанів Віртемберзької армії Василю, Івану, Павлу Григоровичам (1784 р.), докази представників однієї з гілок роду про його дворянське походження (1834 р.), “Записку о начале, происхождении и достоинстве малороссийского дворянства” Василя Полетики, опубліковану О. Лазаревським⁶⁹, спеціальний план володінь В. В. Полетики 1852 р., а також публічні промови Г. А. та В. Г. Полетик, відносно яких необхідно зробити деякі уточнення. Зокрема, під № 61422 у каталозі фігурує “Речь маршала Роменского уезда Василя Полетики”, умовно датована XVIII ст. Але ця промова, опублікована О. Лазаревським без вказівки на авторство і відома в літературі як “Речь “О поправлении состояния Малороссии”⁷⁰, належить Г. А. Полетиці і була виголошена ним на т. зв. Глухівському з’їзді у вересні 1763 р.⁷¹

50 одиниць збірки тематично об’єднані в “Дело о передаче доходов с важницы в г. Ромны на соборную Роменскую церковь”⁷², яке представлено документами 1740–1763 рр., значна частина яких підписана батьком Г. А. Полетики, Андрієм Павловичем, що певний час був війтом даного міста. Це досить змістовний комплекс для дослідників соціальної історії України XVIII ст., оскільки яскраво представляє складні перипетії стосунків між владою Гетьманщини, Малоросійською колегією, центральним російським урядом, з одного боку, та міською громадою, з другого, в прагненні міщан економічно забезпечити власну церкву.

Заслугує на увагу ще одна справа збірки, яку безпосередньо не можна віднести до полетикінських паперів і яка має назву “Комментарии Д. Миллера к “Речи” В. Полетики 2 августа 1801 г.”⁷³. Імовірно, це чернетка статті, яка з’явилася в результаті знахідки істориком примірника промови в рукописному зібранні бібліотеки Харківського університету. Саме тут Д. Міллер уперше висловив думку, з якою важко погодитися, про те, що згаданий анонімним автором “Замечаний до Малой России принадлежащих” без вказівки на ім’я “один Роменского узда помещик”, який “по примеру Мазепы удельное Малороссийское царство иметь хотел”, є ніхто інший, як В. Г. Полетика.

Друга збірка, “Фамильные акты Полетик”, обсягом 403 аркуші, також з колекції О. Лазаревського, об’єднує 163 оригінали та копії документів за 1635–1875 рр., які зброшуровані в одну книжку⁷⁴. Для дослідників біографії Полетик цей фоліант має першочергове значення. Зокрема, тут містяться фрагменти родоводів, серед яких представляє особливий інтерес написаний власноручно Григорієм Андрійовичем. Це чернетка, до якої пізніше були внесені правки та доповнення рукою Василя Григоровича Полетики.

Дослідники біографій Полетик, намагаючись з'ясувати походження роду, спиралися передусім на родовід. Є. Д. Онацький у статті “Походження Полетик” порівнював три редакції “полетикінського родоводу”, а саме: 1) грамоту 1777 р. імператора Йосифа II Г. А. Полетиці та його брата Григорію Івановичу Полетиці на дворянство Римської імперії; 2) свідоцтво самого Григорія Андрійовича, яке він зробив 1783 р. для “Комісії по розбору дворянства”; 3) грамоту польського короля Станіслава Августа 1787 р. Григорію Івановичу Полетиці на польське шляхетство, в якій шляхтичами визнавалися його батько, а також брати батька, Павло і Василь Івановичі, діти Івана Івановича Полетики, вбитого 1673 р. у битві під Хотиним, з їхніми нащадками, відповідно – й Григорій Андрійович Полетика та його батько, Андрій Павлович. З порівняння випливало, що “в порядку появи на світ того чи іншого документа та зміни обставин, в яких вони уклалися, змінювалася й редакція родоводу”⁷⁵. Опублікованою була лише грамота Станіслава Августа в березневій книжці “Киевской старині” за 1902 р. (с. 159–160). Грамота Йосифа II в перекладі російською мовою знаходиться у фондах ЧІМ⁷⁶. Уривок з неї, а саме – тієї частини, де йдеться про походження роду, був надрукований О. Лазаревським у 1891 р. в “Киевской старине”⁷⁷. Свідоцтво ж самого Г. А. Полетики, згідно з твердженням Є. Онацького, повинно знаходитися в Державному архіві Чернігівської області⁷⁸. На жаль, віднайти цей документ у Чернігові не вдалося.

Є. Д. Онацький, уважно дослідивши три названі документи, не взяв під сумнів їхньої історичної достовірності, а для викладу матеріалу обрав другу, найширшу, редакцію, відзначаючи у відповідних місцях ті характерні доповнення, якими ця редакція відрізнялася від першої. Дані родоводу історик перевіряв іншими архівними документами, листуванням Полетик, свідоцтвами слідства про маєтності 1729 та 1730 рр., що дало йому можливість прийти до ряду висновків, серед яких головний – авторство Г. А. Полетики. Ця думка не була новою, її ще у 1891 р. висловив О. Лазаревський (до речі, нічим не обґрунтовуючи). Це дало можливість нащадку славетного роду Івану Полетиці зауважити історикові, що родовід “не есть сочинение Григория Андреевича Полетики, а факт исторический, основанный на официальных доказательствах, не подлежащих никакому сомнению”⁷⁹. “Официальным доказательством” уважалася грамота короля Станіслава Августа 1787 р. О. Лазаревський у полеміці з І. Полетикою тільки зміцнив думку про те, що родовід укладений Г. А. Полетикою, і саме він став інформаційною основою для королівської грамоти⁸⁰. Важко визначити, яку саме “редакцію” мав на увазі О. Лазаревський, чи був це той же варіант, що й названий Є. Онацьким під № 2 з чернігівського архіву, яким чином автограф Г. А. Полетики опинився в колекції О. Лазаревського, але головне, що саме цей автентичний документ дає можливість зняти суперечки з приводу різних біографічних подробиць, смерті та народження членів родини, кількості дітей у тій чи іншій сім’ї Полетик, часу їхньої появи на світ, місця навчання та служби тощо. Не зупинятимуся на всіх наявних у літературі неточностях, звернуся лише до дискусійних питань, які стосуються укладача та редактора родоводу, згідно з яким Григорій Андрійович народився 11 березня 1725 р., а помер 26 листопада 1784 р. Його дружина, Олена Іванівна Гамалія, не набагато пережила чоловіка і померла 18 серпня 1785 р. Їхній старший син, Василь Григорович, народився

31 грудня 1765 р. “в 11 часу после полудни”⁸¹.

Крім фрагментів родоводів, у тому числі чернеток, датованих кінцем XIX ст., у збірці вміщено різноманітні документи, пов’язані зі службою Г. А. Полетики – чолобитні, “прошення”, “доношення”, які дають можливість представити його кар’єру, мотиви переходу з посади на посаду, ставлення до нього начальства, характер службових та позаслужбових занять. Різні за видовими ознаками джерела висвітлюють питання майнових стосунків у родині Полетик, у тому числі спірних земельних проблем, судових конфліктів з різними претендентами на їхні маєтності в селах Коровинці, Аксютинці тощо. Значна частина матеріалів свідчить про активну участь Г. А. Полетики в їхньому укладанні. Це стосується і паперів по судових справах родини, і духовного заповіту батька, Андрія Павловича, про розподіл майна між синами, який датовано 1758 р., з редакторськими правками, доповненнями Григорія Андрійовича, розписів майна тощо. В контексті дослідження світогляду, діяльності Г. А. Полетики, його професійних якостей як юриста та історика особливий інтерес становлять документи, що досі лишалися поза увагою дослідників. Зокрема, це його виписки з Литовського статуту, де докладно розглянуто різні статті, зазначено протиріччя між окремими положеннями, артикулами, зроблено спробу через етимологію понять глибше зрозуміти зміст та сутність правових норм. Як правник, а також історик Г. А. Полетика постає в чималому комплексі однотипних фрагментів збірки. Йдеться про численні чернеткові документи; більшість автографів Г. А. Полетики, або писарські варіанти, з його правками та доповненнями, покликані довести дворянські права цілого ряду переважно дрібних шляхетських фамілій – Шкляревичів, Синиць, Варявок, Малявок, Шухлядок, Лобків, Лавриків та інших. Це укладені Григорієм Андрійовичем проекти родоводів або “свідоцтв 12-ти”, створені 1783 р., у час, коли на Лівобережній Україні розпочався процес розбору дворянства. Про те, що “генеалогічний проект” Г. А. Полетики виявився вдалим, свідчать численні формулярні списки першої половини XIX ст., які у значній кількості збереглися в Державному архіві Чернігівської області. Серед них зустрічаємо і прізвища знайомих, яким допомагав Г. А. Полетика. Не зупиняючися спеціально на мотивах його генеалогічних студій та їхній оцінці в історіографії, оскільки вже доводилося висловлюватися з цього приводу⁸², зазначимо лише, що в джерелознавчому плані даний масив представляє інтерес для істориків українського дворянства кінця XVIII – першої половини XIX ст., оскільки ця “рядова шляхетська маса”⁸³, хоча й не залишила помітного сліду в українській історіографії, яка традиційно приділяє увагу невеликій, досить усталеній групі “дворян-патріотів”, пов’язуючи їх передусім з процесом національного відродження, все ж відіграла значну роль у житті регіону. І без урахування особливостей соціоекономічного функціонування саме дрібного дворянства краю, що становило більшість цієї привілейованої верстви, годі й сподіватися на адекватне представлення соціальної історії України даного періоду.

Крім названих збірок, у фонді 1 містяться також окремі джерела, зокрема у справі “Частные письма 1763–1819 гг.” – листи до Г. А. та В. Г. Полетик різних осіб⁸⁴, а також праця останнього, що не згадувалася біографами, – “Описание г. Ромна и его повета”, про яку вже йшлося вище⁸⁵.

Як відомо, колекція значного українського дідича, громадського діяча,

організатора археографічної справи М. О. Судієнка була передана до бібліотеки Київського університету і зараз представлена у фонді VIII ІР НБУВ, в якому, таким чином, опинилися й папери Полетик. Певна частина з них легко атрибується за назвами архівних справ (хоча й тут трапляються помилки). Інші ж можна виявити лише випадково або керуючись інтуїцією, оскільки жодних спеціальних позначок про належність їх певній особі немає. Ускладнює справу те, що значна частина матеріалів збереглася в копіях середини XIX ст. Певним орієнтиром, який, щоправда, не знімає всіх питань щодо авторства, може бути “Опись рукописных сочинений Г. А. Полетики”, зроблена, скоріше за все, не без участі М. Судієнка та об’єднана разом із частиною перелічених тут джерел в одну справу⁸⁶. Безпосереднє укладання деяких текстів Г. А. Полетикою ще потребує додаткових перевірок. Це стосується, зокрема, “Пунктов о духовных чинах и их детях белаго священства”, “Представления от войска запорожского с объяснением на оное”, “Обряды, как из Елисаветградской провинции находящимся во оной жителям в Новороссийскую губернию перевод издевать и всю сию аперацию произвести”⁸⁷, “Пунктов к представлению в святейший правительствующий Синод от Академии Киевской надлежащие. 1767 года ноября 18 дня”⁸⁸. Якщо авторство даних пам’яток можна поставити під сумнів, то незаперечним слід визнати інтерес Г. А. Полетики до означених у цих паперах проблем, його участь і допомогу у відстоюванні інтересів різних станових груп суспільства, що підтверджується іншими документами і про що вже доводилося писати⁸⁹.

У цій же справі міститься написаний рукою самого автора та в псарській копії з його правками один з найвідоміших текстів Г. А. Полетики “Историческое известие на каком основании Малая Россия была под республикою Польскою и на каких договорах поддалась российским государям, и патриотическое рассуждение, каким образом можно бы оную ныне учредить, чтобы она полезна могла быть российскому государству без нарушения прав и вольностей”⁹⁰. 1926 р. у збірці матеріалів з історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII ст. його опублікував М. П. Василенко, висловивши припущення, що твір писався до 1781 р., тобто до початку адміністративної реформи, що й стало, на думку історика, причиною припинення праці, яка так і лишилася незавершеною⁹¹. Є. Онацький твердив, що в 1781 р. Г. Полетика тільки-но розпочав писати свою “Історію” (під якою мав “Історію Русів”), а на заваді завершенню стала його смерть у 1784 р.⁹² Надалі в історіографії це питання не порушувалося. Можливо, воно й не має принципового значення. Але варто звернути увагу бажаючих розв’язати його на філіграні рукописних примірників. Зокрема, аркуші 18 – 18 зв. датовані “1763”, аркуші 32, 37 – “1764” роками. Імовірно, текст готувався в 60-ті рр. XVIII ст., і пов’язано це було, скоріше за все, з роботою в Комісії по складанню Нового Уложення, результатом якої стала значна кількість паперів, що зберігаються в даному фонді.

Окрім тих матеріалів, які легко атрибується та відшукуються за каталогом, і частина яких, до речі, вже опублікована⁹³, у фонді VIII зберігається чимало таких, які мені вдалося виявити та встановити авторство за почерком та змістом. Значна кількість цих джерел відноситься до періоду роботи Г. А. Полетики у Великому зібранні Комісії по складанню Нового Уложення та приватній комісії “Об образе сборов и образе расходов”,

першим членом якої він був обраний більшістю голосів депутатів. Так, у справах, об'єднаних у збірки “Заметки, относящиеся к истории малороссийского права” (спр. 1643–1647), “Представление депутатов по законопроектam и др. материалы” (спр. 1631–1637), міститься кілька записок Г. А. Полетики правового характеру⁹⁴, представлень у Комісію. У справі “Примечания и возражения депутатов по вносимым в комиссию о сочинении проекта Нового уложения законопроектам” виявлено також невідомий раніше один лист Г. А. Полетики до головуючого Великого зібрання Комісії О. І. Бібікова (спр. 1583–1594). Рукою Г. А. Полетики написано також чернетку “Возражения на примечание депутата города Воронежа Семена Савостьянова” (спр. 1624). Серед опублікованих матеріалів Комісії цього тексту немає. Можливо, Григорій Андрійович не виступив із цим запереченням або ж готував його для когось іншого, що було йому цілком притаманне. Зараз уже не варто стверджувати, що він виступав у цей час лише як борець за автономію Малоросії та шляхетські права її еліти. Всі невідомі раніше папери свідчать про досить велику роботу, розгорнуту Г. А. Полетикою по обґрунтуванню прав різних станів малоросійського суспільства, оскільки він розумів, що збереження автономії краю можливе лише при збереженні прав, гарантованих російськими монархами кожному стану. Додатковим підтвердженням цього слугує також лист В. І. Губчиця до Г. А. Полетики 1770 р., який був атрибуований за змістом, з проханням допомогти у вирішенні проблеми статусу м. Почеп, який втратив свої давні права, опинившись у приватній власності.

Окремо слід звернути увагу на справу, що має назву “Статьи гетмана”⁹⁵. Це чернетка досить відомого в українській історіографії “Прошения малороссийского шляхетства и старшины, вместе с гетманом о возстановлении разных старинных прав Малороссии, поданное Екатерине II в 1764 году”, надрукованого в 1883 р. в “Киевской старине”⁹⁶. Текст документа, написаного писарським почерком, рясніє виправленнями, вставками, доповненнями, які належать Г. А. Полетиці. Окрім того, папір документа такий саме, як і на більшості полетикінських чернеток. Це ще раз підтверджує думку про безпосередню участь Г. А. Полетики у створенні такої важливої пам'ятки⁹⁷. Безумовно, названі матеріали, як і ті, які ще будуть виявлені, не лише допоможуть створити більш повну картину суспільної активності Григорія Андрійовича, а й можуть суттєво скоригувати його історіографічний образ.

В історіографії добре відомо, що Г. А. Полетика під час роботи Уложеної Комісії уклав об'ємну збірку правових документів задля обґрунтування претензій Гетьманщини на автономне існування. В “Обзоре рукописей библиотеки Императорского Университета св. Владимира” С. І. Маслова під № 173/207/ значиться: “Права, привилегии, преимущества, вольности и свободы Малороссийского шляхетства данныя оному от королей польских и Великих Князей литовских и утвержденья от Всепресветлейших Государей, Царей, Императоров и Императриц Всероссийских, поданныя в Комиссию о сочинении проекта Новаго уложения. Июня 20 дня 1768 года. Свод составленный Григорием Полетикой, 2 + 310 л. Скрип. Половины XIX в. в бумажном переплете”⁹⁸. Збірник, відомий ще історикам XIX ст., зберігається також у фонді VIII ІР НБУВ, його написано на папері, датованому 1849 р., чітким писарським почерком середини XIX ст. Окрім зібраних

Г. Полетикою привілеїв польських королів, починаючи із Владислава Ягелло 1433 р., присяг королів (5), підтверджень “установлений”, прав (8), статей Конституцій 1567, 1588, 1601, 1633, 1635, 1647 рр., договорів королів (2), виписок із Литовського статуту (60 статей), договірних статей гетьманів (5), грамот російських царів (30), указів (9), листа Б. Хмельницького до Олексія Михайловича від 13 лютого 1654 р., “Решительних пунктів” Д. Апостола, до даного збірника внесено “Экстракт прав, преимуществ и вольностей шляхетства Королевства Польского и Великаго Княжества Литовского”, “Проект правам благородных, сочиненный Комиссиею о государственных родах и Перемены во оном, дирекционной Комиссиею сделанныя”, “Мнение” Полетики на проект правам благородных”⁹⁹.

У фонді № 30 зберігається ще один збірник з аналогічною назвою, без зазначення автора, укладача, за набором представлених документів ідентичний вище описаному. Цей збірник копій документів, з посиланням на каталог філіграней Клепікова (с. 79, № 978), датований в архівному діловодстві початком ХІХ ст. Але посилання на Клепікова не зовсім вірне, оскільки ця ж філігрань датується у ньому також 1770, 1780, 1790, 1797, 1803-м роками. Тобто, папір, на якому написано даний збірник, був серійним і випускався не тільки в ХІХ, а й у ХVІІІ ст. Підтвердженням цього може слугувати опис, зроблений Б. Грінченком: “Рукопись in folio на 171 листах, в прекрасном кожаном переплете, с золотым обрезом ХVІІІ ст.”¹⁰⁰. Встановити, яким чином даний збірник опинився в ІР НБУВ, неможливо, оскільки у фонді № 30 відклалися пам’ятки, які “відбилися” від інших фондів. Очевидно, початково він знаходився в колекції В. В. Тарновського, впорядкуванням якої займався Б. Грінченко. Виправлення, доповнення, акуратно зроблені рукою Г. А. Полетики на арк. 39 зв., 53 зв., 63, 63 зв., 70 зв., 74, 80, 111, 117, 122 та багатьох інших, дають підстави вважати, що йому належав саме цей примірник.

Завершуючи огляд паперів Полетик, які зберігаються в ІР НБУВ, необхідно звернути увагу на невеликий фрагмент епістолярію Григорія Андрійовича. Це його чотири листи до Київського митрополита Арсенія Могилянського, написані з Петербурга в 1758–1759 рр., які відклались у фонді № 3 і були опубліковані у другому випуску “Дніпропетровського історико-археографічного збірника”¹⁰¹.

Можливість реконструювати фамільний архів Полетик, заповнити певні лакуни, що виникли внаслідок втрат та розпорошення, надають фонди офіційних установ та особові фонди з різних архівів. Матеріали, які там містяться, дозволяють не тільки поповнити біографічні відомості про окремих представників роду, а й створити більш адекватне уявлення відносно як потенційної, так і “ідеальної” джерельної бази фамільного архіву. Вкажу на основні місця зберігання документів, пов’язаних із Полетиками.

Серед українських архівосховищ вирізняється насамперед Центральний державний історичний архів України, м. Київ. У фондах Генеральної військової канцелярії, Канцелярії малоросійського генерал-губернатора П. А. Румянцева-Задунайського, Київської губернської канцелярії, Чернігівського намісницького правління, Малоросійського губернського правління, Погарського повітового суду, особовому фонді Ханенків, І. Ф. Павловського та інших відклалися різноманітні документи щодо службових,

майнових, господарських справ Полетик. Найбільша кількість документів стосується служби Івана Андрійовича лікарем Васильківського форпосту та діяльності Андрія Андрійовича Полетик на виборних дворянських посадах. Частина справ пов'язана з доказами дворянського статусу окремих представників роду, стосується розподілу майна, містить описи маєтків, списки залежних селян тощо. Представляють інтерес і фрагменти епістолярію, зокрема листи А. А. Полетики до А. С. Милорадовича та Г. А. Полетики до В. М. Ханенка¹⁰².

У Державному архіві Чернігівської області документи, пов'язані з Полетиками, відклалися переважно у фондах Чернігівського губернського правління (127) та Чернігівського губернського дворянського зібрання (133). Вони стосуються виконання станових обов'язків, участі у громадських справах, прибутків від маєтностей, розбору дворянства та ін. Щодо суспільної активності Полетик на початку ХІХ ст. досить показовим є "Сборник документов об избрании депутатов от дворянства для вручения поздравления императору, при короновании его", коли дворянство Малоросії, скориставшись своїм правом, уклало петиції до Олександра І не лише від губернії, а й від кожного повіту¹⁰³.

У російських архівосховищах збереглася хоча й незначна за кількістю, але дуже змістовна частина паперів родини Полетик. У фондах Російського державного історичного архіву в Санкт-Петербурзі (Департамент цивільних та духовних справ Державної Ради, Департамент поліції виконавчої МВС, Канцелярія генерал-прокурора Сенату, Міністерство юстиції, Кабінет й. і. в. Міністерства імператорського двору, Канцелярія Міністерства імператорського двору, Третій департамент Сенату, Комітет міністрів, фонди Ламберта, Шереметєвих) знаходяться документи, пов'язані з доказами дворянства, пожалуваннями нагородами, чинами Григорія Андрійовича, Василя Григоровича, Михайла Івановича, Петра Івановича Полетик, ділове листування останнього, зокрема "Доношение" 1821 р., коли він був послом у США, міністру закордонних справ з приводу нових привілеїв Російсько-американської компанії, написане французькою мовою, як і лист до нього М. М. Каразіна, листи М. І. Полетики¹⁰⁴.

Оскільки Полетики мали відношення до Академії наук, у Петербурзькому відділенні Архіву РАН, у фонді Академічної канцелярії відклався значний комплекс документів – "прошення", "свідетельства", "рапорты", "доношения", які стосуються служби в Академії Г. А. Полетики та його навчання в академічній гімназії, навчання в Академічному університеті К. А. та Г. І. Полетик¹⁰⁵. Усі ці матеріали зафіксовані в Журналах Академічної канцелярії, які було оприлюднено істориком цього закладу П. П. Пекарським¹⁰⁶. Відносно документів Полетик публікація є повною, відповідає архівним. Але "Прошение" від 4 липня 1746 р. Г. А. Полетики на ім'я імператриці Єлизавети Петрівни помилково датовано публікатором 9 липня. Звідси помилка "перекочувала" і до "Русского биографического словаря"¹⁰⁷. У цьому ж фонді знаходиться коректура з фрагментом найкращого твору Г. А. Полетики "О начале, возобновлении и распространении учения и училищ в России, и о нынешнем оных состоянии"¹⁰⁸ 1757 р. та документи, пов'язані із заборною його публікації¹⁰⁹.

Заслуговують на увагу документи про службу Г. А. Полетики в Морському кадетському корпусі, фонд якого знаходиться в Російському дер-

жавному архіві Військово-морського флоту. Тут збереглася справа “О определении инспектором над классами надворного советника Григория Полетики с представленными от него при вступлении в оную должность начертаниями правил относительно порядка обучения”¹¹⁰. Згідно з інструкцією, яку Г. Полетика одержав при вступі на посаду, він був зобов’язаний і “учинить новое распоряжение классам, и предписать учителям методы по которым они... поступать должны”. Результати зробленого ним було викладено в “Рапорті” на ім’я начальника корпусу І. Л. Голенищева-Кутузова. Була представлена й програма подальшого реформування навчання, яку відразу ж, у лютому 1765 р., затвердив І. Л. Голенищев-Кутузов. Ця “Програма”, як зазначав історик Морського корпусу Ф. Веселаго, хоча “впоследствии несколько изменялась сообразно большему или меньшему требованию офицеров для флота... в главных чертах оставалась та же самая”¹¹¹.

Два фонди Російського державного архіву давніх актів – “Портфелі Міллера” та “Новоуложена Комісія” – також представляють інтерес для дослідників архіву Полетик. Зокрема, в “Портфелях” знаходяться чотири листи Г. А. Полетики до Г. Ф. Міллера 1766–1769 рр. французькою мовою¹¹², що є свідченням досить тісних не лише ділових, а й дружніх стосунків цих людей. Цікаво, що Григорій Андрійович, який бездоганно володів німецькою мовою, до Міллера писав французькою. Матеріали фонду Новоуложеної Комісії розширюють уявлення про парламентську діяльність Г. А. Полетики. Водночас “Разные бумаги и книги о депутатах”, “Поименные списки господам депутатам, находящимся в комиссии о сочинении проекта нового Уложения”¹¹³ дозволяють виправити деякі помилки, що існують в історіографії. Зокрема, твердження В. Модзалевського про членство Г. Полетики в Експедиційній комісії не зовсім точно, оскільки той був лише кандидатом у члени даної комісії. “Дневные записки частной комиссии об образе сборов и образе расходов”¹¹⁴ дають можливість відтворити повсякденне життя Г. Полетики-депутата майже в біохронічному вигляді, а також представити можливі втрати фамільного архівного комплексу. З документів випливає, що Г. Полетика був одним з найдіяльніших членів цієї Комісії. За рішенням її членів йому було доручено укласти першу частину проекту закону “Об образе сборов и образе расходов”. Але справа ускладнювалася тим, що Дирекційна комісія не надавала вчасно необхідних матеріалів. Важко зробити висновок, чи був укладений цей проект. Численні виписки на дану тему, які збереглися в ІР НБУВ, дають підстави для ствердної відповіді. Але, в усякому разі, серед паперів Полетик виявити його поки що не вдалося.

З історичними зацікавленнями Полетик пов’язані матеріали, які знаходяться у Відділі рукописів Російської державної бібліотеки (Москва). Це насамперед листи 1783 р. до Г. А. Полетики від архієпископів Новгородського Гаврила та Псковського Інокентія, в яких ідеться про пошук рукописів та старовинних книг. Григорію Андрійовичу адресований лист від І. Л. Голенищева-Кутузова 1783 р. Три листи 1850–1851 р. В. В. Полетики до М. П. Погодіна стосуються долі полетикінської бібліотеки, яку прагнув придбати історик. Серед неоприлюднених джерел слід згадати також два листи 1786 р. П. О. Румянцева-Задунайського до А. А. Полетики та “Поздравительную речь при проезде через Малороссию Великого Князя Павла Петровича и Великой Княгини Марии Федоровны”, виголошену

Г. А. Полетикою¹¹⁵ у 1781 р.

У Відділі рукописів Російської національної бібліотеки (Санкт-Петербург) у фонді Арсенія Могилянського зберігається справа “Переписка с Григорием Андреевичем Полетикой о высылке книг для него самого и для Киевской духовной академии”¹¹⁶, в якій містяться 17 листів Г. А. Полетики до митрополита за 1759–1764 рр. та два листи за 1764–1765 рр. до митрополичого писаря. Ця, досить змістовна, частина епістолярної спадщини Г. А. Полетики готується зараз до друку у третьому випуску “Дніпропетровського історико-археографічного збірника”. На жаль, поки що не вдалося виявити листів Арсенія Могилянського до Г. А. Полетики. Але й даний комплекс свідчить про досить регулярне і тривале листування, а також близькі стосунки цих осіб. Тексти листів дають можливість не тільки розширити уявлення про наукові, просвітницькі, збирацькі інтереси Г. А. Полетики, а й визначити його роль у формуванні культурної ситуації на Україні.

Завершуючи огляд паперів Полетик, ще раз варто підкреслити, що створення навіть потенційної джерельної бази для дослідження історії цієї родини ще не завершено. І перспективи розширення вбачаються тут не лише за рахунок названих фондів, а й шляхом пошуку в архівосховищах України та Росії інших невідомих матеріалів.

¹ Иван Андреевич Полетика // Киевская старина. – 1893. – Май. – С. 285–286; Рихтер В. История медицины в России. – М., 1820. – Ч. 3. – С. 484.

² ІР НБУВ, ф. 1, № 52884, арк. 6 зв. – 8.

³ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – К., 1914. – Т. 4. – С. 119; Шип Н. И. Русско-украинское культурное сотрудничество в XVIII – первой половине XIX в. – К., 1988. – С. 36; Мартынов И. Ф. Частные библиотеки в России XVIII в. // Памятники культуры. Ежегодник. 1975. – М., 1976. – С. 106.

⁴ Украинская советская энциклопедия. – Т. 8. – К., 1982. – С. 359.

⁵ Советская историческая энциклопедия. – М., 1968. – Т. 11. – С. 266.

⁶ Энциклопедия украиноведения. – Париж; Нью-Йорк, 1966. – Т. 4. – С. 2158.

⁷ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. – Т. 4. – С. 118; Його ж. Полетика Г. А. // Русский биографический словарь. – СПб, 1905. – Т. 14. – С. 321.

⁸ ІР НБУВ, ф. 227, спр. 5, арк. 20.

⁹ Лазаревский А. М. Отрывки из семейного архива Полетик // Киевская старина. – 1891. – Апрель. – С. 99.

¹⁰ Масанов Ю. И. В мире псевдонимов, анонимов и литературных подделок. – М., 1963. – С. 97.

¹¹ Струкевич О. Полетики // Історія України в особах / Авт. колектив: В. Горобець, О. Гуржій, В. Матях та ін. – К., 2000. – С. 279; Горобець В., Хижняк З. Полетика Г. А. // Києво-Могилянська Академія в іменах. XVII–XVIII ст.: Енциклопедичне видання / Упоряд. З. Хижняк. За ред. В. С. Брюховецького – К., 2001. – С. 431–433.

¹² Горленко В. Из истории южно-русского общества начала XIX века // Киевская старина. – 1893. – Январь. – С. 41–76.

¹³ Русский биографический словарь. – СПб, 1905. – Т. 14. – С. 321.

¹⁴ Принагідно слід зауважити, що інтерес до фамільних архівів лівобережної соціальної еліти починає активізуватись. У контексті теми передусім слід назвати дослідження Г. К. Швидько, Л. З. Гісцової (Швидько Г. К. Фамільні архіви Геть-

манщини: аналіз археографічних публікацій // Український археографічний щорічник. – 2002. – Вип. 7. – С. 13–22; *Гіськова Л. З.* Родовий фонд Галаганів ЦДІАК України // Архіви України. – 2000. – № 4/6. – С. 39–44). Г. В. Папакін не лише комплексно представив архів родини Скоропадських, а й уперше у вітчизняній історіографії поставив проблему фамільних архівів, “цього архівно-археографічного феномена”, як теоретичну (*Папакін Г. В.* Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. – К., 2003. – 282 с.; *Його ж.* Приватні архіви української родової еліти в національній історії другої половини XVII–XX ст. (на прикладі архівної спадщини роду Скоропадських): Автореф. дис. ...док. іст. наук. – К., 2005. – 25 с.

¹⁵ *Бурдина Н. В.* Личный архивный фонд академика И. Э. Грабаря // Археографический ежегодник за 2000 год. – М., 2001. – С. 382.

¹⁶ *Соколов А. К.* Социальная история: проблемы методологии и источниковедения // Проблемы источниковедения и историографии. Материалы II Научных чтений памяти академика И. Д. Ковальченко. – М., 2000. – С. 85.

¹⁷ *Ретина Л. П.* Персональная история и интеллектуальная биография // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – М., 2002. – Вип. 8. – С. 6.

¹⁸ История Русов или Малой России. – М., 1846. – С. 1.

¹⁹ Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарновського (далі – ЧІМ). – Ал. 502/47/6. – Арк. 7 зв.

²⁰ *Литвинова Т. Ф.* Малоросс в российском культурно-историографическом пространстве второй половины XVIII века // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 2001. – Вип. 2. – С. 31–32.

²¹ *Лазаревский А.* Отрывки из семейного архива Полетик // Киевская старина. – 1891. – Апрель. – С. 105.

²² Там же. – С. 107.

²³ *Оглоблин О.* Списки “Історії Русів” // Науковий збірник Українського Вільного Університету. – Мюнхен, 1956. – Т. 4. – С. 170.

²⁴ *Лазаревський А.* Отрывки из семейного архива Полетик. – С. 110.

²⁵ Відділ рукописів Російської державної бібліотеки (далі – ВР РДБ), ф. Пог./11, спр. 26/17, арк. 1–5.

²⁶ *Лазаревський А.* Отрывки из семейного архива Полетик. – С. 107.

²⁷ Там же. – С. 109–110.

²⁸ ВР РДБ, ф. Пог./11, спр. 26/17, арк. 5.

²⁹ Летопись Григория Грабянки, изданная Временною Комиссиею для разбора древних актов. – К., 1854.

³⁰ Наказы малороссийским депутатам 1767 года и акты о выборах депутатов в комиссию сочинения Уложения // Киевская старина. – 1888. – Январь – Март. – Приложение.

³¹ *Судиенко М. О.* Материалы для отечественной истории: В 2-х тт. – К., 1853–1855.

³² ІР НБУВ, ф. 1, № 52892, арк. 37.

³³ *Горленко В.* Указ. соч. – С. 74.

³⁴ *Лазаревський А.* Отрывки из семейного архива Полетик. – С. 106.

³⁵ *Горленко В.* Указ. соч. – С. 74.

³⁶ ІР НБУВ, ф. 1, № 52885, арк. 23. Це підтверджується також В. Іконніковим, у записках про архіви якого зазначено: “В с. Коровинцах Роменского уезда Полтавской губернии сохраняется архив значительный фамилии Полетик. Здесь находятся бумаги Андрея, Петра, Михаила и Григория Полетик. Там же имеется значительная библиотека и собрание исторических портретов” // ІР НБУВ, ф. 46, спр. 682, арк. 1.

- ³⁷ Горленко В. Указ. соч. – С. 75.
- ³⁸ Див.: Литвиненко М. А. Джерела до історії України XVIII ст. – Харків, 1970. – 204 с.; Мельник Л. Г. Гетьманщина в історико-публіцистичних творах Григорія Полетики // УІЖ. – 2003. – № 6. – С. 132–143; Папакін Г. В. Павло Скоропадський... – С. 167–168.
- ³⁹ Василенко Н. М. К истории малорусской историографии и малорусского общественного строя // Киевская старина. – 1894. – Ноябрь. – С. 247.
- ⁴⁰ Журба О. І. Становлення української археографії та історіографічний процес другої половини XVIII – першої половини XIX ст.: Автореф. дис.... док. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2004. – 36 с.; Його ж. Духовно-культурна ситуація на Лівобережній Україні другої половини XVIII – першої половини XIX століття і розвиток місцевих історичних студій // Історія і особистість історика: Збірник наукових праць, присвячених 60-річному ювілею професора Ганни Кирилівни Швидько. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 218–240.
- ⁴¹ Справочник научного работника. Архивы. Документы. Исследователь / Авт.-сост. Ю. М. Гроссман, В. Н. Кутик. – Львов, 1983. – С. 260.
- ⁴² Каталог музея украинских древностей В. В. Тарновского / Сост. Б. Г. Гринченко. – Чернигов, 1900. – Т. 2. – С. 14.
- ⁴³ Литвинова Т. Ф. Є. Д. Онацький: до історії вивчення родини Полетик // Питання історії України. Історико-культурні аспекти. – Дніпропетровськ, 1993. – С. 13–22.
- ⁴⁴ ІР НБУВ, ф. 227, спр. 24, арк. 4.
- ⁴⁵ Онацький Є. Д. Походження Полетик (Дещо про шукання українською старшиною московського дворянства) // Україна. – 1917. – Кн. 1–2. – С. 84–99; Його ж. Ще про автора “Истории Русов” // Наше минуле. – 1918. – Липень–Серпень. – С. 146–148.
- ⁴⁶ Возняк М. Псевдо-Кониський і Псевдо-Полетика (“История Русов” у літературі і науці). – Львів – К., 1939. – С. 92.
- ⁴⁷ Частная переписка Григория Андреевича Полетики // Киевская старина. – 1893. – Март, Апрель, Май, Ноябрь; 1894. – Апрель, Октябрь; 1895. – Май, Июль, Август.
- ⁴⁸ ІР НБУВ, ф. 227, спр. 24, арк. 4.
- ⁴⁹ Частная переписка Григория Андреевича Полетики // Киевская старина. – 1895. – Июль–Август. – С. 85–87.
- ⁵⁰ Письмо И. Ф. Тимковского к В. Г. Полетике / Публ. А. М. Лазаревского // Киевская старина. – 1893. – Апрель. – Док., изв. и заметки. – С. 153–155.
- ⁵¹ Див.: Литвинова Т. Ф. До питання про історичні погляди та соціальні ідеали Григорія і Василя Полетик // История общественной мысли России и Украины XVII – начала XX в. – Днепропетровск, 1992. – С. 52–63.
- ⁵² Марасинова Е. Н. Психология элиты российского дворянства последней трети XVIII века (По материалам переписки). – М., 1999. – С. 43.
- ⁵³ Три з десяти, виявлених мною, промови – 28 червня, 11 липня, 19 грудня 1802 р. – були у 1803 р. опубліковані М. М. Карамзіним у “Вестнике Европы”, одна у 1811 р. як зразок ораторського мистецтва видрукувана О. Ф. Воейковим в “Образцовых сочинениях в прозе знаменитых древних и новых писателей”, одна – І. Ф. Павловським у 1916 р. у “Трудах Полтавской архивной комиссии”, три – мною в “Пам’ятках суспільної думки XVIII – першої половини XIX ст.” та “Гуманітарному журналі” (Див.: Литвинова Т. Ф. Матеріали до біографії Василя Григоровича Полетики // Історія і особистість історика: Збірник наукових праць, присвячених 60-річному ювілею професора Ганни Кирилівни Швидько. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 202–217).
- ⁵⁴ ЧІМ. – Ал. 502/38/1–39.
- ⁵⁵ Там само. – Ал. 502/38/35, 37.
- ⁵⁶ Там само. – Ал. 502/57/88. – Арк. 230–233.
- ⁵⁷ Литвинова Т. Ф. Кразназвчі студії В. Г. Полетики // Наддніпрянський історико-кразназвчий збірник. – Д., 1998. – Вип. 1. – С. 114–120.
- ⁵⁸ Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Збірник документів / Упоряд., автор передмови та комент. В. Й. Горобець; Відп. ред. Л. А. Дубровіна. – К., 1993. – С. 33.
- ⁵⁹ ЧІМ. – Ал. 502/60.
- ⁶⁰ Публікація цих досить змістовних листів, які збереглися у Відділі рукописів Російської національної бібліотеки (Санкт-Петербург), зараз готується до друку в третьому випуску “Дніпропетровського історико-археографічного збірника”.
- ⁶¹ ЧІМ. – Ал. 502/10/11, 17.
- ⁶² Онацький Є. Д. Справа за с. Аксютинці // Україна. – 1918. – № 1–2. – С. 69–79.
- ⁶³ ІР НБУВ, ф. 227, спр. 8, 24 арк.
- ⁶⁴ Онацький Є. Д. Сторінка з історії Генерального суду та прокуратури на Україні в другій половині XVIII ст. // Наше минуле. – 1918. – № 2. – С. 86–98.
- ⁶⁵ ЧІМ. – Ал. 502/89/12. – Арк. 22–23.
- ⁶⁶ Там само. – Ал. 502/89/20. – Арк. 39.
- ⁶⁷ ІР НБУВ, ф. 1, спр. 61303–61480, 360 арк.
- ⁶⁸ У “Пам’ятках суспільної думки України XVIII – першої половини XIX ст.: Хрестоматія” в 1995 р. мною було опубліковано лист В. Г. Полетики до М. Г. Рєпніна від 10 січня 1829 р. (с. 250–251). Посилання на нього можна зустріти також: Шандра В. Малоросійське генерал-губернаторство, 1802–1856: функції, структура, архів. – К., 2001. – С. 118.
- ⁶⁹ Записка о начале, происхождении и достоинстве малороссийского дворянства, писанная маршалом Роменского повета Василием Полетикою // Киевская старина. – 1893. – Январь. – Приложение. – С. 1–14.

- ⁷⁰ Речь “О поправлении состояния Малороссии” // Киевская старина. – 1882. – Октябрь. – С. 119–125.
- ⁷¹ Литвинова Т. Ф. До питання про історичні погляди та соціальні ідеали... – С. 54–55.
- ⁷² ІР НБУВ, ф. 1, спр. 61431–61480, 102 арк.
- ⁷³ ІР НБУВ, ф. 1, спр. 61409, 16 арк.
- ⁷⁴ ІР НБУВ, ф. 1, спр. 52884–53011, 403 арк.
- ⁷⁵ *Онацький Євг.* Походження Полетик // Україна. – 1917. – Кн. 1–2. – С. 85.
- ⁷⁶ ЧИМ. – Ал. 502/46/1.
- ⁷⁷ *Лазаревський А.* Отрывок из семейного архива Полетик. – С. 98.
- ⁷⁸ *Онацький Євг.* Походження Полетик. – С. 85.
- ⁷⁹ Киевская старина. – 1902. – Март. – Док., изв. и заметки. – С. 159.
- ⁸⁰ Там само. – С. 162.
- ⁸¹ ІР НБУВ, ф. 1, № 52 887.
- ⁸² *Литвинова Т. Ф.* Можливості генеалогії у дослідженні регіональної історії України // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К., 1999. – С. 229–234; *Її ж.* Малоросс в культурно-историографическом пространстве второй половины XVIII века // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 2001. – Вип. 2. – С. 31.
- ⁸³ *Оглоблин О.* Люди старої України. – Мюнхен, 1959. – С. 195–197.
- ⁸⁴ ІР НБУВ, ф. 1, спр. 57483, 216 арк.
- ⁸⁵ Детальніше про цей твір та мотиви його створення див.: *Литвинова Т. Ф.* Краєзнавчі студії Василя Полетики. – С. 114–120; *Її ж.* Один з перших істориків Роменщини: В. Г. Полетика // 1100-літній Ромен: сторінки історії: Матеріали ювілейної наукової конференції (13–14 вересня 2002 р., м. Ромни, Сумська обл.): Зб. наук. праць. – К. – Ромни, 2002. – С. 3–6; *Її ж.* Матеріали до біографії Василя Григоровича Полетики. – С. 202–217.
- ⁸⁶ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 160, арк. 39.
- ⁸⁷ Там само, ф. VIII, спр. 160, арк. 39–52.
- ⁸⁸ Там само, ф. VIII, спр. 1582, 6 арк.
- ⁸⁹ *Литвинова Т. Ф.* Малоросс в российском культурно-историографическом пространстве; *Її ж.* Козацька проблематика у боротьбі Григорія Полетики за українські історичні права // Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури. – Запоріжжя, 1997. – Секція 1, 2. – С. 182–187.
- ⁹⁰ *Полетика Г. А.* Историческое известие на каком основании Малая Россия была под республикою Польскою и на каких договорах поддалась российским государям, и патриотическое рассуждение, каким образом можно бы оную ныне учредить, чтобы она полезна могла быть российскому государству без нарушения прав и вольностей // Український археографічний збірник. – К., 1926. – Т. 1. – С. 147–161.
- ⁹¹ *Василенко М.* Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII вв. // Український археографічний збірник. – К., 1926. – Т. 1. – С. 56.
- ⁹² *Онацький Є.* Ще про автора “Історії Русов” // Наше минуле. – 1918. – № 1. – Липень–Серпень. – С. 148.
- ⁹³ Возражение депутата Григория Полетики на наставление Малороссийской коллегии господину ж депутату Дмитрию Наталину // ЧОИДР. – 1858. – Кн. 3. – Смесь. – С. 23–54; *Полетика Г. А.* Мнение о начитанном проекте правам благородных // СИРИО. – СПб., 1882. – Т. 36. – С. 346–356; Благодарственное письмо Гр. Андр. Полетики своим выборщикам за избрание в звание депутата в Комиссию для сочинения проекта Нового Уложения // КС. – 1890. – Ноябрь. – Док., изв. и заметки. – С. 334–335; Лист Г. А. Полетики О. І. Бібікову // Пам'ятки суспільної думки України XVIII – першої половини XIX ст.: Хрестоматія / Під ред. проф. А. Г. Болебрух. – Д., 1995. – С. 102; Промова Г. А. Полетики на загальних зборах старшини і чинів в Глузові 1763 р. // Пам'ятки суспільної думки... – С. 97–101; *Полетика В. Г.* Промова, виголошена на зборах дворянства Роменського повіту 29 серпня 1801 року // Там само, с. 242–246 та ін.
- ⁹⁴ Одна з них була оприлюднена мною й опублікована в матеріалах конференції. Див.: Козацька проблематика у боротьбі Григорія Полетики за українські історичні права // Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури. – Запоріжжя, 1997. – Секція, 1, 2. – С. 182–187.
- ⁹⁵ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 1639, 24 арк.
- ⁹⁶ Прошения малороссийского шляхетства и старшины, вместе с гетманом о возстановлении разных старинных прав Малороссии, поданное Екатерине II в 1764 году // КС. – 1883. – Июнь. – С. 317–345.
- ⁹⁷ *Литвинова Т. Ф.* До питання про історичні погляди та соціальні ідеали Григорія і Василя Полетик // История общественной мысли России и Украины XVII – начала XX в. – Днепропетровск, 1992. – С. 52–63.
- ⁹⁸ *Маслов С. И.* Обзор рукописей библиотеки Императорского Университета Св. Владимира. – К., 1910. – С. 31.
- ⁹⁹ ІР НБУВ, ф. VIII, спр. 173, 310 арк.
- ¹⁰⁰ Там само, ф. 30, спр. 129, арк. 1, 3.
- ¹⁰¹ *Литвинова Т. Ф.* Малоросс в российском культурно-историографическом пространстве второй половины XVIII века // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 2001. – Вип. 2. – С. 55–60.
- ¹⁰² ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 9822, 10182, 0584; ф. 56, оп. 3, спр. 3491; ф. 59, оп. 1, спр. 4906, 4986, 6331; ф. 763, оп. 1, спр. 57, 87, 190, 364; ф. 204, оп. 2, спр. 20, 264; оп. 5, спр. 302, 433, 1667, 1697, 4098; ф. 1336, оп. 4, спр. 617, 4397; ф. 1850, оп. 1, спр. 3, 68; ф. 267, оп. 1, спр. 87; ф. 983, оп. 1, спр. 91.
- ¹⁰³ Див.: *Литвинова Т. Ф.* “Сословные нужды и желания” дворянства Лівобережної України на початку XIX ст. // УІЖ. – 2005. – № 2. – С. 67–78.
- ¹⁰⁴ РДА, ф. 1405, оп. 47, спр. 3250; оп. 48, спр. 5216; ф. 468, оп. 1, ч. 2, спр. 3888; ф. 1374, оп. 1, спр. 393, 394; ф. 1286, оп. 1, спр. 192; ф. 1643, оп. 1, спр. 50; ф. 1151, оп. 4, отд. 2, спр. 138; ф. 472, оп. 9, спр. 94; ф. 885, оп. 1, 921; ф. 789, оп. 1, спр. 2534; ф. 1088, оп. 1, спр. 883; ф. 1263, оп. 1, спр. 416; ф. 994, оп. 2, спр. 672; ф. 1343, оп. 27, ч. 2, спр. 4435, 4436, 4437,

4438, 4439, 4440, 4441, 4442, 4443, 4444; оп. 51, спр. 653, 673, 674, 675.

¹⁰⁵ Архів РАН, Петербурзьке відділення, ф. 3, оп. 1, кн. 103, 104, 113, 143, 199, 150, 153, 199, 236, 466; Розділ 2, оп. 1, спр. 49.

¹⁰⁶ Материалы для истории Императорской Академии Наук. – СПб., 1895. – Т. 8; 1897. – Т. 9.

¹⁰⁷ Русский биографический словарь. – Т. 14. – С. 321.

¹⁰⁸ Архів РАН, Петербурзьке відділення, ф. 3, оп. 1, кн. 501, арк. 146–185.

¹⁰⁹ Див.: *Литвинова Т. Ф.* Малоросс в российском культурно-историографическом пространстве.

¹¹⁰ РДА ВМФ, ф. 432, оп. 1, спр. 10.

¹¹¹ *Веселаго Ф. Ф.* Очерк истории Морского Кадетского Корпуса. – СПб., 1852. – С. 158–160.

¹¹² РДАДА, ф. 199, № 546, ч. 8, спр. 8.

¹¹³ Там само, ф. 342, оп. 1, спр. 110, ч. 1; ч. 3, кн. 1–7.

¹¹⁴ Там само, ф. 341, оп. 1, спр. 129, кн. 1–4.

¹¹⁵ ВР РДБ, ф. Р.А., спр. 4/34, 4/74; ф. Пог./П, спр. 26/17; ф. О.Р, спр. 74/34, 74/35, 74/36, 74/37.

¹¹⁶ ВР РНБ, ф. 36, спр. 1, 132 арк.